

Temmuz – Aralık 2011, Yıl: 4, C: 4, Sayı: 8, ss. 131 – 145

Hasan Kâfi Akhisarî'nin Hayatı Ve Siyasetname Alanı İle İlgili “Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Alem” Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme

Rıdvan Bayer

İnönü Üniv. Sosyal Bilimler Ens. Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

Özet:

Siyasetnameler, yazıldıkları dönemin kültürel, toplumsal, siyasal ortamına ışık tutmaktadır. Hasan Kâfi Akhisarî, yazdığı eserde toplumun tahrif olmuş yönlerini anlatmaktadır. Bunun yanında yönetimden reayaya kadar herkesin üstüne düşen görevi yerine getirmesi gerektiğini belirtir. Devletin devamının sağlanması için toplumun aksayan yönlerini tespit etmiş ve çözüm yolları sunmuştur. Günümüz için de geçerli olabilecek bu çözüm yollarına riayet etmek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Siyasetname, Hasan Kâfi Akhisarî, Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Alem, siyaset, yönetim

Abstract:

Siyasetname's are shed light on the period which they were written cultural, societal, political environment. Hasan Kâfi Akhisarî, describes aspects of his compositions have been corrupted society. In addition, from the government to the public should be fulfill the duty on everyone. For continuation of the state, has identified aspects of the shortcomings of society. That may be true for today's need to comply with these remedies.

Keywords: Siyasetname, Hasan Kâfi Akhisarî, Usûlü'l-Hikem fî Nizâmi'l-Alem, policy, administration

Giriş

İnsan topluluklarını yönetme, devlet işlerini yürütme sanatı, politika gibi anlamlara gelen **siyaset** ile mektup, yazı anlamlarına gelen **name** kelimesinden meydana gelen siyasetname, devlet adamlarına siyaset sanatı ile ilgili bilgiler ve nasihatler vermek, devlet yönetiminde göz önünde bulundurulması gereken hususlara dair tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazılmış kitap veya risalelerdir.

Siyasetnamelerde devlet yöneticilerine öğütler verilmekle birlikte onların Allah'a ve halka karşı sorumlulukları hatırlatılır ve bu uyarılar ayetler, hadisler, hikmetli sözler ve önemli şahsiyetlerin özlü sözleriyle desteklenir.

Kur'an'da devlet, ulu'l emre itaat, adalet, ehliyet, halkla güzel muamele, zulüm ve haksızlıktan kaçınmak gibi yönetime ve düzene dair ayetler siyasetnamelerin temelini teşkil etmektedir. Özellikle Hicret ile başlayan, Hz. Peygamber ve halifeler döneminde yazılan mektuplar, yönetici olarak atanan kişilere verilen öğütler bu eserlerin başlıca kaynaklarıdır.

Kadılık görevlerinde de bulunmuş olan Hasan Kâfi Akhisârî, Eğri Kalesinin fethi ve Haçova zaferinden sonra kaleme aldığı *Usulü'l-Hikem fi Nizami'l-Alem* adlı eseri, dönemin içerisinde bulunduğu buhranları ve bunlardan kurtuluş yollarını, ilk dönem İslam tarihinden ve daha çok Sasani ve Yunan devrinde yaşamış olan önemli şahsiyetlerin hayatlarından ve özlü sözlerinden yola çıkarak yöneticilere nasihatlerde bulunmuş ve döneminin sosyal ve siyasal problemlerine çözüm yolları önermiştir.

Biz de bu noktada eserin içeriğinin Kur'an-ı Kerim, hadisler ve bazı tanınmış kimselerin sözlerinden yapılan nakillere dayanması, verilen örneklerin Osmanlı öncesinden ve özellikle Sasani ve Yunan devirlerinden alınmış olması gibi önem arz eden noktalardan dolayı eseri incelemeyi uygun gördük.

Makalemizin birinci bölümünde yazarın hayatı, ilmi konumu ve görevleri ve eserleri tanıtıldıktan sonra ikinci bölümde *Usulü'l-Hikem fi Nizâmi'l- Alem* adlı eserinin değerlendirmesini yaptık.

A. Hayatı Ve Eserleri

1. Doğumu ve Nesebi

16. yüzyılın ikinci yarısı ile 17. yüzyılın başlarına kadar yaşamış olan müellif *Nizamu'l Ulema ila Hatemi'l-Enbiya* adlı eserinin sonunda kendi hayatı hakkında bilgi vermektedir.¹ İsmi Hasan Kâfi Akhisârî'dir. Sultan Süleyman döneminde Ramazan 951'de (Aralık 1544) Cuma günü, ikindiden sonra, Bosna Hersek'in Travnik sancağına² bağlı Akhisar (Prusac) Devletî Vakıf kasabasında doğ-

¹ Bu eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Kitaplığı Nr. 753/3'de bulunmaktadır. Otobiyografisini verdiği bu eserin son kısımlarına bakıldığında hayatının sonuna kadar bir bilginin olmadığı görülmektedir.

² Aydın, Hilmi, *Sancaklarımız, Tarih ve Medeniyet*, Kasım 1995, 21, 59 vd.

du.³ Zi'bî, Akhisarî, Bosnevî nisbeleriyle anılır. Bosna-Hersek'te Hasan Kâfi ja Pruscak diye tanınmıştır.

Nizamü'l Ulema adlı eserinin son kısmında otobiyografisini şöyle anlatmaktadır: "Soyum, Hasan b. Turhan b. Davud b. Yakup ez-Zeyyibî el-Akhisarî el-Kadî bi-Akhisarî'dir. Babam anlattı: ceddimiz merhum Yakup Hicri 922'de İskenderiye yakınlarında doğmuş. Sonra Akhisar yakınlarında Zeyyib'e göç etmiş ve hristiyan imiş ve Aziz olan Allah hidayet edip Müslüman olmuş. Sultan Mehmet Han Akhisar dolaylarını fethedince Müslümanlarla birlikte yaşamaya başlamış. Benim ceddim Davud merhum yetmiş yıl yaşadı ve pek çok savaşta bulundu.

Babam yetmiş altı sene iltifat ve salah ile yaşadı. Sonra 994/1585 senesinde Akhisar'da vefat etti. Babamdan duyduğuma göre ben 951/1544 senesinde Sultanü'l-Adil Sultan Süleyman devrinde, Ramazan ayında, Cuma günü, ikindiden sonra dünyaya gelmişim."⁴

Hasan Kâfi'nin "Kâfi" mahlasını *kâf ilmindeki* maharetinden veya Cemalettin ibnü'l-Hacib'in el-Kâfiye adlı eserine yazmış olduğu şerhten⁵ dolayı almış olduğu bildirilmektedir. Bu bilginin Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde verilen malumata dayandırılmış olması düşünülebilir.⁶

2. İlmi Konumu Ve Görevleri

Hasan Kâfi, Nizamü'l-Ulema adlı eserinin son bölümünde verdiği bilgiye göre öğrenim hayatına on iki yaşında iken Akhisar'da başladı.⁷ 974(1566)'da İstanbul'a giderek Sultan II. Selim'in ilk yıllarında Daru's-Saadet'e girdi ve dokuz yıl kadar medresede okudu. Kemalpaşazâde'nin talebesi, muîdi ve fetva emini olan Hacı Efendi Kara Yılan'dan ders gördü ve hizmetinde bulundu. Emeklilik

³ Aruçi, Muhammed, "Hasan Kâfi Akhisârî", **TDVİA**, İstanbul 1997, 16/326; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, (sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), Meral Yayınları, İstanbul, 1972, 1.324; Babinger, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (çev. Coşkun Ucak), Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, Mersin, 159; Aruçi, Muhammed, "Hasan Kafi Efendi", **Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999, 1.540-541; Akhisarî Hasan Kâfi, **Nizamü'l-Ulema İla Hatemi'l Enbiya**, V. 292.

⁴ Akhisarî, V. 292.

⁵ Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, 1/324.

⁶ Çelebi, Evliya, **Seyahatname**, Akdam Matbaası, İstanbul, 1315, 5.446.

⁷ Akhisarî, V.292.

döneminde Çatalca Ali Paşa Medresesi'nde müderrislik yapan Hacı Efendi ile birlikte bir süre Çatalca'da kaldı. Onun ölümünden sonra Rumeli Kazaskeri Mol-la Ahmed Ensarî'den tefsir ve usul-u fıkıh okudu. Bundan sonra müşkil hadisler konusunda yetkin alimlerden olan Ebu'l-Mevali Mevlana Bâli b. Yusuf, sonra da Hint alimlerinden Celalüddin Ekber'e talebe oldu. Bunlar dışında Kadıasker Şeyh Enver'den ve Gazanfer b. Cafer el-Hüseynî'den de ders aldı. 983(1575)'de medrese tahsilini tamamlayıp doğum yeri olan Akhisar'a dönerek bir süre öğretim ve telifle meşgul oldu. Risale fî tahkiki lafzı çebebi ve el-Kâfi adlı kitaplarını bu dönemde kaleme aldı. Devletin Bosna ve çevresinde Hamza Bâlî mensuplarına karşı yürüttüğü takibat sırasında Bosna'ya kadı olarak tayin edilen ve İstanbul'dan hocası olan Bâlî Efendi'nin yanında nâiblik görevini üstlendi.⁸

990 (1582) yılında Akhisar'a ilk kadı olarak tayin edilen Hasan Kâfi 996'da (1588) İstanbul'a gidip mülâzemet⁹ başladı ve 998 (1590) yılında Srem sancağına kadı tayin edildi. Osiek'te de kısa bir süre kadılık yaptı. Ertesi yıl hacca gitti. Bu münasebetle görüştüğü Kudüs, Hicaz ve Şam alimlerine, en son yazmış olduğu Kitabı Sümtü'l-Vusul ile İlmî'l-Usul adlı eserini gösterdi. 1000 (1592) yılında İstanbul'a döndü ve Daru's-Saadet ulemasına da eserini gösterdi. Beğenilen eserine bir de şerh yazmasını tavsiye ettiler. 1001 senesinden itibaren Erdel dolaylarında karışıklıklar çıkınca kadılığı bırakıp Akhisar'a döndü.

Hasan Kâfi, 1596'da III. Mehmed'in Eğri seferine katılmak üzere Akhisar'dan ayrıldı. Arapça olarak yazdığı Usûlu'l-Hikem adlı eserini Eğri Kalesi'nin fethi ve Haçova zaferinden sonra (Safer 1005/ Ekim 1596) bazı devlet ve ordu ricaline sundu.¹⁰ Kendisine eseri Türkçeye çevirip şerh etmesi tavsiye edildi. Hasan Kâfi eserin açıklamalı tercümesini yaparak tekrar İstanbul'a gitti. Kitap, Sadrazam Damat İbrahim Paşa vasıtasıyla Sultan III. Mehmet'e arz edilince müellif onun iltifatına mazhar oldu. Bu vesile ile kendisine Akhisar kadılığı tekaüden ve o bölgedeki talebeye ders okutmak şartıyla tevcih edildi. Bu eser daha sonra Koçi

⁸ Aruçi, "Hasan Kâfi Akhisârî", 16.324; Tahir Efendi, 1.324; Babinger, 159.

⁹ Mülazemet: Osmanlılarda Sahn-ı Seman yada SDahn-ı Süleymaniye medreselerinin birinde görüldüğü yüksek tahsil sonucunda aldığı icazetten sonra müderris olabilmek üzere sıra bekleyen danışment demektir. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, 11. Baskı, Ankara, 1993, 719.

¹⁰ Babinger, 159.

Bey'in ve Evliya Çelebi'nin bu türden yazmış oldukları eserlerin bir öncüsü, bir filozof ve devlet adamı bakış açısının bir semeresidir.¹¹

Vezîriâzam Lala Mehmed Paşa'nın Estergon Kalesi'ni muhasarası sırasında orduda bulundu ve bazı önemli görevler üstlendi. Osmanlı-Habsburg mücadelesinin sona ermesinin (1606) ardından Akhisar'a dönen Hasan Kâfi bundan sonraki yıllarını eser yazmak, daha önce yazdığı eserleri temize çekmek ve ders okutmakla geçirdi.¹²

Kaynaklarda Hasan Kâfi'nin 15 Şaban 1025 (28 Ağustos 1616) tarihinde vefat ettiği kaydedilmektedir.¹³ Akhisar'da yaptırdığı caminin yanında bulunan medresenin bitişiğindeki türbeye defnedilen¹⁴ Hasan Kâfi'nin kabri bugün de halk tarafından ziyaret edilmektedir. Akhisar'da 1937 yılında Hasan Kâfi adına bir dernek (Drustvo Hasan Kafija) ve bir kültür merkezi kurulmuş, ancak II. Dünya Savaşı esnasında ve sonrasında bu kurumun faaliyetleri yasaklanmıştır. Bugün Saray-Bosna'da bir cadde onun adını taşımaktadır. Hasan Kâfi'nin hayatı ve eserleri, 1995'ten itibaren Bosna-Hersek Devleti'nin resmî eğitim programına alınmış ve lise ders kitaplarında okutulmaya başlanmıştır.

Evliya Çelebi, Hasan Kâfi'nin Akhisar'da bir cami, medrese, tekke, han, sıbyan mektebi, çeşme yaptırdığını ve bunlar için vakıflar tahsis ettiğini söyler. Bu tesisler etrafında oluşan mahalleler Nevâbâd adıyla anılmıştır.¹⁵ Tekkenin Halvetiyye tarikatına ait olduğunu belirten Evliya Çelebi, hanın kapısı üzerindeki kitabeye dayanarak söz konusu binanın 1021'de (1612) inşa edildiğini kaydeder.¹⁶

B. Eserleri

Hasan Kâfi Arapça olarak dil, mantık, kelâm, fıkıh, biyografi ve siyaset alanlarında on sekiz eser kaleme almıştır. Bu eserlerin bir kısmı Bosna-Hersek'te yakın zamanlarda Boşnakça'ya tercüme edilmiştir.¹⁷

¹¹ Babinger, 159.

¹² Akhisarî, V.292-296.

¹³ Tahir Efendi, 1.324; Mehmet Süreyya, *Sicilli Osmanî*, 2.130; Babinger, 159.

¹⁴ Tahir Efendi, 1.324.

¹⁵ Süreyya, 2.130.

¹⁶ Evliya Çelebi, 5.445-446.

¹⁷ Eserleri için ayrıca bkz. Mehmed Süreyya, 2.130; Tahir Efendi, 1.325.

1. Lügata İlişkin Eserleri

- a) **Risale fî Tahkiki Lafzı Çelebi:** Çelebi kelimesinin etimolojisine dair küçük bir risale olup Boşnakça tercümesi Fehim Nametak tarafından Izabrani Spisi adlı kitap içinde yayımlanmıştır.
- b) **Temhîsü't-Telhîs fî İlmi'l-Belâğa:** Hatîb el-Kazvînî'nin *Telhîsü'1-Miftah* adlı eserinin muhtasarıdır
- c) **Şerhu Temhîsi't-Telhîs.**

2. Mantık Alanıyla İlgili Eserleri

- a. **Muhtaşarü'1-Kâfî mi-ne'1-mantık:** Bir mukaddime ile beş bölümden oluşan eserin adını müellif bazı nüshalarında Kâfî fi'l-Mantık şeklinde zikretmiştir. Dipnotlarla zenginleştirilmiş Boşnakça bir tercümesi Amir Ljubovic tarafından yapılmıştır.
- b. **Şerhu Muhtasari'1-Kâfî mine'l-mantık:** Bir önceki eserin "et-Tasavvurât" adlı bölümünün şerhi olup herhangi bir nüshası tesbit edilememiştir. Müellifi tarafından haber verilen eser Akhisar kadı-lığına tayininde (991/1583) yazılmıştır.

3. Kelam Alanıyla İlgili Eserleri

- a) **Ravzâtü'1-cennât fi Usûli'1-i'tikâdât:** Akaide dair konuları ihtiva eden eser Mahmud Esad tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve Mehmed Birgivi'ye nisbet edilerek yayımlanmıştır. Bu tercüme yapılan şerhin kime ait olduğu bilinmemektedir. Eser Mehmet Hancı tarafından Boşnakça'ya çevrilmiştir. Bursalı Mehmet Tahir Osmanlı Müellifleri'nde bu eserin yanlışlıkla Birgivi'ye ait gösterildiğini söyler.¹⁸
- b) **Ezhârü'r-ravzât fi şerhi Ravzâti'l-cennât**

¹⁸ Tahir Efendi, 1.325.

- c) **Nûrû'l-yakin fî Usûli'd-dîn:** Estergon Kalesi'nin muhasarası esnasında (1014/1605) kaleme alınıp Lala Mehmed Paşa'ya ithaf edilen eser Tahâvî'nin Risale fî Usûli'd-dîn adlı kitabının şerhidir. Başağaç, T. Okıç ve M. Hancı tarafından Hasan Kâfi'ye nisbet edilen el-Münîre adlı akaid kitabı Şabanoviç'e göre Kemalpaşazâde'ye aittir. Risale fî ahvâli ehli'l-ehvâi ve'l-bida' adlı eserin Hasan Kâfi'ye nisbet edilmesi de yanlıştır.

4. Fıkıh Alanıyla İlgili Eserleri

- a) **Semtü'i-vusûl ilâ `İlmi'l-Usûl:** Ebü'l-Berekât en-Neseî'nin fıkıh usulüne dair Menârü'l-Envâr adlı eserinin muhtasarı olup Beyazıt Devlet ve İstanbul Üniversitesi kütüphanelerinde birer nüshası mevcuttur.
- b) **Şerhu Semti'l-vüsûl ilâ `İlmi'l-Usûl:** İstanbul ve Rumeli ulemâsının tavsiyesi üzerine önceki esere şerh olarak yazılmıştır. Muhammed Salih Debdûb bu iki eseri, Medine'deki Arif Hikmet Kütüphanesi'nde bulunan birer nüshasına dayanarak el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlamıştır.
- c) **Hadîkatü's-Salât fî şerhi Muhtasari's-Salât:** Kemalpaşazâde'nin Muhtasarü's-Salât adlı eserinin şerhi olup Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesindeki iki nüshasına dayanılarak eser üzerinde Mustafa Jahic tarafından bir araştırma yapılmıştır.
- d) **Risale fi Hâşiyeti Kitâbi'd-Da'vâ li-Sadrişşerî'a:** Tâcüşşerî'a'ya ait Vikayetü'r-rivâye üzerine Sadrişşerîa tarafından yapılan şerhin kısmî bir hâşiyesidir.
- e) **Seyfu'l-Kudât fi't-Ta'zir:** Hanefî mezhebinin zina konusundaki görüşlerini eleştirenlere cevap olarak kaleme alınmıştır. Eserin dipnotlar eklenmiş Boşnakça tercümesi Amir Ljubovic ve Fehim Nametak tarafından yapılmıştır. Hasan Kâfi'nin, Hanefi fakihlerinden Kudûrînin el-Muhtasar'ı üzerine dört ciltlik bir şerh yazdığı, eserin bir nüshasının Bursa'daki bir kütüphanede bulunduğu söylenmişse de bugüne kadar nüshasına rastlanmamıştır. Eser, büyük bir ihtimalle Nev'izâde Atâî'nin kaydına dayanılarak sonraki kaynaklarda zikredilmiştir.

Mehmet Hancıç'in bahsettiği Risale fî ba`zı mesâilî'l-fıkh adlı eserin de herhangi bir nüshasına tesadüf edilmemiştir.

5. Biyografi Alanıyla İlgili Eserleri

- a) **Nizâmü'l- Ulemâ' ilâ Hâtemi'l-Enbiyâ'**: Müellif bu eserinde, Hz. Peygamber'in sîretini anlattıktan sonra Ebû Hanîfe'den itibaren kendi hocası Hacı Efendi Kara Yılan'a kadar meşhur Hanefî fakihlerinin biyografilerini kısaca zikretmiş, son kısmında da kendisinin ve meşhur üç öğrencisinin biyografisini vermiş, böylece otuz başlık altında otuz altı kişinin hayatını anlatmıştır. 1007-1008 (1599-1600) yıllarında tamamlanan eser Damad İbrahim Paşa'ya ithaf edilmiştir. Mehmet Hancıç tarafından Boşnakça'ya çevrilerek önce "Nizamul-ulama' ile hatam il enbija" başlığı altında, daha sonra ayrı baskı olarak yayımlanmıştır. Eserin dipnotlarla zenginleştirilmiş yeni bir Boşnakça tercümesi de Fehim Nametak tarafından Izabrani Spisi adlı eser içerisinde neşredilmiştir.¹⁹

6. Siyaset Alanıyla İlgili Eserleri

- a) **Usûlü'l-hikem fî Nizâmi'l-Alem**: Hasan Kâfi'nin devlet düzeni hakkında kaleme aldığı bu kitabı eserleri içinde en tanınmışıdır. Müellif eseri 1004'te (1596) önce Arapça olarak kaleme almış, bir yıl sonra da Türkçe açıklamalı tercümesini yapmıştır. *Eğri Vak'asında* bulunduktan sonra Arapça olarak kaleme aldığı bu değerli eserini Sultan III. Mehmet'e takdim ederek padişahın iltifatına mazhar olmuştur.²⁰

Kadılık görevlerinde de bulunmuş olan Hasan Kâfi Akhisarî, Eğri Kalesinin fethi ve Haçova zaferinden sonra kaleme aldığı *Usulü'l-Hikem fî Nizami'l-Alem* adlı eseri, dönemin içerisinde bulunduğu buhranları ve bunlardan kurtuluş yollarını, ilk dönem İslam tarihinden ve daha çok Sasani ve Yunan devrinde yaşamış olan önemli şahsiyetlerin hayatlarından veya özlü sözlerinden yola çıkarak

¹⁹ Aruçi, "Hasan Kâfi Akhisarî", 16.325 vd.; İpşirli Mehmet, "Hasan Kâfi Akhisarî ve Devlet Düzenine Dair Eseri", *Tarih Enstitüsü Dergisi* 1979-1980, sayı 10-11, 241, 242.

²⁰ Tahir Efendi, 1.325.

yöneticilere nasihatlerde bulunmuş ve döneminin sosyal ve siyasal hastalıklarına çözüm yolları önermiştir.

İhtiva ettiği konular, meselelere yaklaşımı ve değerlendirmeleri bakımından dikkat çeken bu risalesinin Türkiye'de ve Türkiye dışında pek çok yazma nüshası bulunmaktadır. Yer ve tarih belirtilmeden yapılan taş baskısından sonra düzeltilerek Tefvik imzası ile Asır gazetesinde tefrika edilen (1287) ve ardından basılan (İstanbul 1287) eseri Mehmet İpşirli Latin harfleriyle neşretmiştir.²¹ Ahmed Reşid Paşa tarafından Arapçası ile birlikte 1331'de Hicaz vilayet matbaasında 63 sayfa olarak yayımlanan eserin edisyon kritikli Arapça metnini Ömer Nakiçeviç ve İhsan Sıdkî el-Amd neşretmiştir. Risaleyi Garcin de Tassy Fransızcaya, Imre v. Karacson Macarcaya, L. v. Talloczy Almancaya ve Safvet-beg Basagic Boşnakçaya tercüme etmiş, eserin dipnotlar eklenmiş yeni bir Boşnakça çevirisi de Amir Ljubovic tarafından yapılmıştır. Fransızcaya tercüme edilen eser "Bağçe" ismiyle Hicri 1297'de neşrolunan Risaleyi Mevkute'e zikrolunmuştur. İbrahim Müteferrika tarafından bu isimle yazılmış olan diğer eser kendisi tarafından Hicri 1144'te Matbaayı Amire'de basılmıştır. Bu eserde coğrafyanın faydalarıyla askerî siyasete dair faydalı ve kısa bilgiler vardır.²²

Bursalı Mehmed Tâhir'in Hasan Kâfi'ye nisbet ettiği Eğri Melhamesi Tarihçesi adlı eseri²³ Mehmet Hanciç Târîhu Gazveti Eğrî adıyla zikretmişse de yazma nüshasına rastlanmamıştır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde Hasan Kâfi adına kayıtlı Lugat-ı Müşkilküşâ adlı eser Hasan b. Hüseyin b. İmâd el-Karahisârî'ye aittir. Türkçe, Arapça ve Farsça şiirler yazan Hasan Kâfi'nin yirmi kadar şiiri günümüze ulaşmıştır.

²¹ İpşirli, 239-278.

²² Tahir Efendi, 1.325; Aruçi, "Hasan Kâfi Akhisarî, 16.326.

²³ Tahir Efendi, 1.325.

C. Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Alem Adlı Eseri

1. Eserin İç Özellikleri

Değerlendirmemizde, Hacı Reşid Paşa'nın Hicri 1331 yılında, Hicaz Vilayeti Matbaasında basılan Osmanlıca tercümesini temel aldık. Eserin bir sayfasında Usûlü'l-Hikem'in Arapçası diğer sayfasında da Hacı Reşid Paşa'nın Osmanlıca tercümesi bulunmaktadır.

Eserde 3 sayfalık "Müellifin tercüme-i Hali"nden sonra giriş kısmı gelmektedir. Giriş kısmından sonra bir sayfası Arapça, diğer sayfası da Osmanlıca tercümesi olmakla birlikte mukaddimeye kadar 6 sayfadır. Mukaddimedен 5 sayfa sonra birinci asıl gelmektedir. Birinci asıl ile fasl arası 15 sayfadır. Fasl ile ikinci asıl arası 5 sayfa, ikinci asıl ile ikinci fasl arası 7 sayfa, ikinci fasl ile üçüncü asıl arasında 3 sayfa, üçüncü asıl ile dördüncü asıl arası 11 sayfa, dördüncü asıl ile Hatime arasında 9 sayfa vardır. Hatime kısmı da 4 sayfadır.

2. Eserin Muhtevası

Eserde girişten sonra bir mukaddime, dört bölüm (asl) ve bir hatime bulunmaktadır. Eserin giriş kısmında eserin telif sebebini anlatılmıştır. Hicri 1004'te dünya düzeninde ve insanoğlunun ahvalinde ve özellikle İslam beledelerinde fesat ve bozgunlu müşahede ettiğini belirten yazar, bir kavmin ahlakını ve fiillerini değiştirmedeği sürece Allah'ın da onları değiştirmeyeceğine dair Ra'd Suretinin 11. ayeti kendisine ilham olunduktan sonra insanların durumlarının değişmesinin nedenini ne olduğunu müşahede ettiğini söylemektedir.

İnsanların durumlarının değişmesinin nedenlerini şöyle sıralamaktadır: Adalette ve hüsnü siyasetle zapt ve rapta ihmalin olmasıdır. Bunun nedeni de işlerin ehline verilmemesidir. İkinci sebep, istişarenin, re'yin ve tedbirin terk edilmesidir. Bunun nedeni de büyüklerin gururlanmaları ve kibirlenmeleri, alimlere ve hakimlerin maiyetinde bulunmayı istememeleridir. Üçüncü sebep, askerinin tedbirde ve savaş alet ve edevatını tedarik ve kullanmakta ihmalkâr olmalarıdır. Bunun sebebi de askerinin komutanlarından korkmamalarıdır. Bütün bu sayılanlara sebep olarak da rüşvet almanın ve kadınlara düşkünlüğün yattığını söylemektedir.

Giriş kısmında ayrıca eseri kaleme alırken faydalandığı eserleri de dile getirmiştir. Bu eserler, Kadı Beydavî'nin tefsiri olan Envaru't-Tenzil²⁴ ve Zemahşeri'nin Rebiu'l-Ebrar'ı olup Molla Hatip Kasım tarafından Ruzu'l-Ahyaru'l-Muntahib min Rebiu'l-Ebrar²⁵ adıyla özetlediği (telhis ettiği) ve tab'olunan Ravzatu'l-Ulema'dır.

Mukaddime kısmında yazar, toplumu dört gruba ayırmıştır ki bunlar; kılıç ehli, ashabı kalem, çiftçilik ve ziraatla uğraşanlar ve sanat sahipleri ile tüccarlardır. Bunun dışında kalan kişilerin bu gruplardan birine dahil olması gerektiğini, bu meslek gruplarında bulunanların kendi mesleklerinde durmaları ve devamlılığının sağlanması gerektiğini, aksi takdirde devlet düzeninin sekteye uğrayacağını söylemektedir. 1001 tarihinden beri askerliğin ihmalinden dolayı çiftçilerin ve esnafın zorla harbe sevk edilmesiyle hem memleketin hem de ordunun intizamına hanel geldiğini belirtmiştir.

Mukaddime içindeki birinci asıl'da nizamın sebebi ve saltanatın devamına dair bilgiler verilmektedir. Adaletin ve hüsnü siyasetin, saltanatın devamı için önemli olduğunu ayetlerden, hadislerden ve tarihteki önemli kişilerin özlü sözlerinden örnekler vererek açıklamaya çalışmaktadır.

Yöneticilerin, kendilerine yardımcı seçecekleri zaman alim ve salih olan kimseleri seçmeleri gerektiğini, yani yöneticilerin yardımcılarını seçerken titiz davranmaları gerektiğini söyler. Çünkü ona göre vezir doğru olursa padişah da doğru olur, vezir yanlış olunca padişah da yanlış olur.

Yöneticilerin elinin açık olması gerektiğini, yöneticilerin ihsanı bir sınıf halka hasr ve tahsis etmeyip umuma şamil olmasının icap ettiğini söyler. Yönetici vakur olmalı, halim olmalı, sabırlı olmalı, emin olmalı, birinin hakkında bir şey işittiği zaman cezalandırmada aceleci olmamalı, yoksa kimse ondan emin olmaz diyerek yöneticinin sahip olması gereken özellikleri sıralamaktadır.

Fasl'da devleti geriye götüren sebepleri sıralamaktadır. Yöneticini devleti geriye götürmesinin alametleri olarak şunları sıralamaktadır: Yeni olanları ve hadis olanları kendine vezir ve muhasib edinmeleri, kendi dostlarını incitmeye

²⁴ Geniş bilgi için bkz. Cerrahoğlu, İsmail, "Envaru't-Tenzil", *DİA*, İstanbul 1995, 11.260-261.

²⁵ Rebiu'l-Ebrar hakkında geniş bilgi için bkz. Yüce, Nuri, "Zemahşeri", *İA*, 1997, 13.509-514.

başlaması, yöneticiliğin yetkinliğini azalmaya başlaması, görüşlerinden faydalanmak için değil de kendi hevası için birilerini kendine yakın tutması birilerini de kendine uzak tutması, kendine nasihat eden ulemaya ihanet etmeye başlamasıdır.

Taunun çoğalması, imaretin azalması, yöneticinin arzu ve hevasının aklının önüne geçmesi, vezirlerin birbirine haset etmesi, askerlerin savaştan yüz çevirip savaşta birbirine itaati ve nasihati terk etmesi, şeriat-ı şerife ahkâmı ile amel edilmemesi, askerın zulmünün artması, askerın zapt edilmemesi ve kimse- nin de bu zulmü engellemeye çalışmaması devletın gerilemesinin sebepleri arasında sayılmaktadır.

İkinci asıl'da müşavere, istihare re'y ve tedbire dair öğütler bulunmaktadır. İstışarenin önemi ile ilgili ayet ve hadisler ile tarihî şahsiyetlerin özlü sözlerinden örnekler verilerek konuya açıklık getirilmeye çalışılmıştır. Yazar bir işe istihare ve ardından istışare ile başlanırsa o kimsenin re'yinin kendisini dalâlete düşürmeyeceğini söylemektedir.

İkinci asılda açılan fasıl'da tedbire mani olan şeyler sıralanmaktadır. Bunlar; tedbirde ortakların çokluğudur ki tedbirin intışarına sebep olur. İkincisi, tedbirde ortakların, heva ve fesat işin içine girdiği için, birbirine haset etmesidir. Üçüncüsü de tedbire malik olanların bulunmayışıdır.

Üçüncü asıl, savaş aletlerinin kullanılmasını gerekliliği, tedbir ve askeri yönlendirmeye dairdir. Savaşta tedbirin alınmasının ve silahlanmanın farz olduğunu, terk edilmesinin caiz olmadığını söyler. Yaşadığı dönemde bunların ihmal edildiğini ve bundan dolayı da savaştan firar edenlerin çoğaldığını, bunun sebebinin de komutanların askerlerin yoklamaya mukayyet olmamalarının ve ihmal-kâr davranmalarının olduğunu vurgular. Komutanların bizzat kendilerinin askerleri kontrol etmelerinin âdet olduğunu fakat bunun terk edildiğini söyler.

Teknolojik gelişmelere ayak uydurulmadığından dolayı askerlerin, düşman karşısında varlık gösterememesine sebebiyet verdiğini söyler. Çağa ayak uyduramamanın yanında eski silahların da kullanılmamasından dolayı hüsrana uğrandığını dile getirmektedir.

Savaşta önemli olan şeylerden biri de sabırdır. Miknatsın demiri çekmesi gibi de sabrın zaferi çekeceğini söyler. Türk büyüklerinden birinin şu özlü sözünü nakleder: "Savaşa çıkan kimselerde bazı hayvanların huylarının olması gerekir. Horozun cesareti, aslanın kalbi, domuzun hamlesi, yaralanmalarda köpeğin sabrı, turnanın gözcülüğü, karganın sakınması, kurdun hücumu gibi."²⁶

Padişahın bizzat kendisinin savaşa girmemesi gerektiğini, münasip ve korunaklı bir yerde ve sancağı altında beklemesi gerektiğini ve sürekli tebdil-i kıyafet etmesi, yan kılık değiştirmesi gerektiğini söyler. Düşman da mağlup edilirse buldukları makamda bırakılmaması gerektiğini ifade eder. Zira taassup onların kalplerinden çıkmaz.

Dördüncü asıl'da Allah'ın yardımının çekilmesi, zafer için yapılması gerekenler ve hezimete sebep olan şeyler hakkında bilgiler verilmektedir.

Allah'ı yardımının cezp edilmesi için askerlerin takva ve salah üzere olması gerekir. Yöneticilerin de askerlere bunu emretmesi, onları fışk ve isyandan, bidatlara ve şehevî şeylere meyletmekten men etmelidir. Bunlardan başka, Allah'ın yardımına ve zafere sebep olan şey alimlerin, yaşlıların, zayıfların, fakirlerin duaları ve himmetleri, yöneticilerin askerleri zabdetmesi, galip geldiklerinde ihsan ve in'am etmesi, savaştan kaçanları da kahır ile tehdit etmesi, askerlerin de yöneticilere itaat ve inkıyadı ve aralarında ittifak ve ülfetle kardeşçe davranmaları ve birbirlerine düşmanlıktan ve birbirlerinden ayrılıktan uzak durması, mal ve mevki için değil de dini yüceltmek ve İ'lay-ı Kelimetullah için muharebe edilmesi Allah'ın yardımını ve zaferi getirecek şeyler olarak sıralanmaktadır.

Hezimete sebep olan şey ise bu sayılanlara riayet edilmemesidir. Askerin halka zulmetmesi ve isyan etmesi de hezimetin beraberinde getiren şeylerdir. Fırsat gözetmemek, mağrur olmak, düşmanı küçük görmek hezimete sebep olur. Tevbe edip gaflet ve dalâlete sebep olan şeylerden Allah'a yönelmek gerekir.

Sonuç (Hatime) kısmında da sulh ve ahde dair bilgiler verilmektedir. Sulhun hayırlı olduğu, sulh isteyenle savaşılması gerektiği vurgulanmaktadır.

²⁶ Şerif Ahmet Reşid Paşa, *Usulu'l-Hikem fi Nizami'l-Alem ve Tercümesi*, 1331, Hicaz Vilayeti Matbaası, 48.

Sonuç

Siyasetname örneklerinden biri olan ve yazıldığı dönemin sorunlarına ışık tutmakla birlikte günümüz meselelerine de çözümler sunan eser, ilk dönem İslam tarihinden ve daha çok Sasani ve Yunan devrinde yaşamış olan önemli şahsiyetlerin hayatlarından ve özlü sözlerinden örnekler vermesi eseri önemli kılmaktadır.

Eski sınıflandırmaya uyarak Osmanlı toplumunun dört gruba ayırmış, devletin bekası için bu sınıflamanın dışında kalanların mutlak olarak bu gruplardan birine girmesi gerekir.

Yöneticilerin adalet ve hüsnû siyasetle ülkeyi yönetmesi gerektiği ve işin ehline verilmesi gerektiği günümüz için de uyulması gereken öğütlerden biridir.

Yazar, yöneticilerin sosyal devlet görevini yerine getirmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu şekilde yardımı bir sınıfa hasır etmeksizin umuma şamil ederse devletin devamını sağlayabilecektir.

Yöneticilerin heva ve heveslerine uyması, yarımçıklarının çıkarları uğruna birbirlerine kin gütmeleri, askerlerin itaatsiz davranmaları, savaştan yüz çevirmeleri ve halka zulmetmeleri devletin gerilemesine sebep olan etkenlerdendir.

Yazar, bir işe başlamadan önce istihare etmeleri gerektiği sonra da istişare etmesi gerektiğini söylese de Kur'an'ın da öğüdüyle önce ehil insanlarla istişare edilmesi gerektiği aşikârdır. İnsanların en akıllısı, akıl sahipleriyle müşavere etmekten uzak durmayanlardır.

Tedbirde ortakların çok olması, tedbirin yaygınlaşmasına sebep olur. Tedbirin ifşa olmasının sebeplerinden biri de tedbirde ortakların birbirlerine haset etmeleri ve tedbir sahiplerinin bulunmayışıdır.

Zamanın gereklerini yerine getirmek ve teknolojiye ayak uydurmak, galip gelmenin gereklerinden biridir. Askerlerin yoklamasının bizzat komutan tarafından yapılması gerekir ki bu şekilde askerlerin ihmalkar davranmalarının önüne geçilmiş olunur. Askeri yoklamak, askerinin alet ve edevatını takip etmek, noksanlarını tedarik etmek savaşta itimat edilmesi gereken şeylerdir.

Savaşta zaferin kazanılmasının anahtarı olarak sabır ve cesaret göstermektir. Düşmanı hakir görmek, savaşın kaybedilmesine sebep olmaktadır. Savaşta, yöneticinin sık sık yerini ve kıyafetini değiştirmesi gerekir. Düşman mağlup edildikten sonra kilit yerlerdeki yöneticileri aynı görevlerinde bırakılmamalıdır zira düşmanlık onların kalplerinden çıkmaz.

Dua, zaferi ve Allah'ın yardımını getiren kilit olarak görülmektedir. Yöneticinin askerlerini motive etmesi, yanlış şeylere meyletmelerini engellemesi ve savaşın mal mülk için değil de dini yüceltmek ve İlay-ı Kelimetullah için olması gerekir. Bütün bu sayılanlar yapıldıktan sonra Allah'a tevekkül etmek gerekmektedir.

Kaynakça

- Akhisarî Hasan Kâfi, *Nizamu'l-Ulema İla Hatemi'l Enbiya*, v. 292.
Aruçi, Muhammed, "Hasan Kâfi Akhisârî", *DİA*, İstanbul 1997, c.16
_____, "Hasan Kafi Efendi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1999, c.1, s. 540-541
Aydın, Hilmi, *Sancaklarımız, Tarih ve Medeniyet*, Kasım 1995, sayı 21.
Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (çev. Coşkun Ucak), Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, Mersin
Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen), Meral Yayınları, İstanbul, 1972, c.1
Cerrahoğlu, İsmail, "Envaru't-Tenzil", *DİA*, İstanbul 1995, c. 11.
Çelebi, Evliya, *Seyahatname*, Akdam Matbaası, İstanbul, 1315, c.5.
İpşirli Mehmet, "Hasan Kâfi Akhisarî ve Devlet Düzenine Dair Eseri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 1979-1980, sayı 10-11.
Yüce, Nuri, "Zemahşeri", *İA*, 1997, c. 13.